УДК: 148.7 : 321.456

Максим Лепський
д.філос.н., доцент,
декан факультету соціології та управління ЗНУ

ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ

В статті досліджується родове поняття «антиципація», види антиципації та особливості прогнозування. Прогнозування досліджується як діяльність, яка об'єктивується в соціальних технологіях, розкривається цілісність процесу опереджуючого віддзеркалення людини.

Ключові слова: *антиціпація, прогнозування, соціальна технологія, діяльність, опереджуюче віддзеркалення.*

Дослідження прогнозування як специфічного науково-обґрунтованого виду антиципації потребує з'ясування видоспецифічних характеристик, які визначають його самобутність відносно інших видів антиципації при збереженні загальних, родових характеристик антиципації, як видової основи. Тому осмислення прогнозування передбачає відокремлення, визначення межі використання понять, які відображають ті або інші форми антиципації.

Заперечення всіх форм ненаукового передбачення було необхідним для прогнозування, яке під час Радянського Союзу вимушено було відстоювати свою науковість та відмежуватись від скептичного ставлення до себе як рівнопокладеного з містичними та псевдонауковими формами передбачення. Поступово хвиля провісництв, пророкувань заполонила кризові пострадянські суспільства. Ці явища стали актуальними для соціальних психологів, які досліджували досягнення аналізу свідомого, несвідомого та підсвідомого у роботах З. Фрейда і К. Юнга та їх послідовників. Кризові процеси викликали феномени колективної свідомості та несвідомого невпевнених у собі людей, які шукали альтернативні відносно наукового прогнозування види антиципації.

Випереджальне пізнання людиною світу, інших людей і себе має розходження як за формою одержання цього знання, так і за підставами, що використовуються у цих формах.

На дослідження ненаукових форм випереджального відображення звернули увагу психологи. Так, Л. Регуш розглянула передчуття, передвгадування, пророкування, передбачення. Передчуття відображує випереджальні почуття, очікування, як прояви якихось поки ще не пережитих почуттів, у зміні звичайного спокійного стану, у занепокоєнні, у бажанні одержати додаткову інформацію про людей або обставини,

визначає виникнення передчуття, підставами для якого є розвинені почуття, емоційність як властивість особистості, висока чутливість, заклопотаність і переживання відносно відповідних людей, обставин або подій. Передчуття як форма випереджального відображення закріплюється в певних емоціях людини, наприклад, у хвилюванні, страху, тривозі, занепокоєнні або очікуванні задоволення, радості переживання. У понятті «передугадування» підкреслюється, що знання отримане немов би випадково (гадав і відгадав), тому вказується не об'єкт, а радше спосіб одержання випереджального знання. Передугадування ("складне провісництво") не припускає спеціальних наукових досліджень і містить прогностичну інформацію, отриману неусвідомлено, часто в результаті осяяння, якому передував досвід взаємодії з певним предметом, зосередженість на ньому. Здогад часто супроводжується сплеском емоції радості, задоволення. Поняття «пророкування» як форма випереджального відображення є словесним описом майбутнього – "сказав заздалегідь, наперед". Однак семантика російської мови (предсказание – рос.) дозволяє вловити у цьому понятті елемент прояву несвідомого, інтуїції, коли важко пояснити, як, яким способом одержаний прогноз. Слово передбачення – «бачити наперед» – має корінь «бачення», тому передбачення може бути віднесене до тих прогнозів, які опираються на зір (бачення). У психології передбачення досліджуються у спостережуваних видимих явищах (зорових передбаченнях в соціальній перцепції або в ігрових видах спорту), або у широкому смислі як випереджальне знання. Тому це поняття вживається у двох змістах: як близьке до поняття «пророкування», коли робиться акцент на інтуїцію, неусвідомленість одержання випереджального знання, або як близьке до прогнозування наукове передбачення, коли шлях одержання прогнозу носить цілеспрямований характер і усвідомлюється [1, 12-13, 16].

Визначення специфіки різних форм антиципації, на наш погляд, можливо вдосконалити, використовуючи сучасні наукові знання за критеріями «канал отримання», зміст та форма антиципації. Так, у передчутті канал отримання антиципації відбувається за допомогою афективних процесів, емоційного-чуттєвого сприйняття. У пророкуванні антиципація здійснюється у семантичному відображенні, у каналі мовного передбачення, опосередкованого смислового соціокультурного досвіду. У передвгадуванні відображується інтуїтивна антиципація (вгадування), яка відбувається як підсвідоме самодобудовування тих зв’язків, які опинилися поза увагою семантично-логічних структур відображення. Передбачення виявляється як форма візуального, або просторово-часової визначеності

подій, в узгодженні тривалості і темпу подій, як ритмічної визначеності своєї діяльності.

Необхідно визнати і первинні (емпіричні) та вторинні (організуючі) форми випереджального відображення. Емпіричні відображують очікування та попередження сприйняття, організуючі співвідносять емпіричний досвід з цілісністю відображення. Так передбачення, яке ґрунтується у візуальному каналі отримання емпіричної інформації, поступово відображує передчуття, як очікування рятівної річки у туриста, який заблукав у лісі, запаленого сигнального багаття козацьких варт, світлових сигналів дорожнього руху або відбиття образу «ласкавого берегу моря» у майбутньому відпочинку.

Передчуття та передвгадування сформовані, різними (але, перш за все, візуальним) каналами перцепції. Це талановито відобразив А. де Сент-Екзюпері. «І знову в мені сколихнулося неясне відчуття, чи то радість, чи то побоювання - ще неясне, ледь вловиме, що виникає десь глибоко всередині. Хтось подає мені звістку з невідомого далека. Може бути, це чуття? Знову виходжу - вітер зовсім стих. Як і раніше прохолодно. Але мене вже застерегли. Здогадуюся - так, здається, здогадуюся, чого я чекаю. Чи правильна думка? Ні небо, ні піски ще не подали знаки, але зі мною говорили дві бабки і зелений метелик.

Піднімаюся на піщаний пагорб і сідаю у напрямі сходу. Якщо я правий, вона не змусить себе чекати. Навіщо б залетіли сюди ці бабки, чого шукають вони за сотні кілометрів від внутрішніх оазисів? Дрібні уламки, прибиті до берега, - вірний знак, що у відкритому морі лютує ураган. Так і ці комахи підказують мені, що насувається піщана буря зі сходу, вона вимела всіх зелених метеликів з далеких пальмових гаїв. На мене вже бризнула піднята нею піна. І урочисто, бо він тому запорука, урочисто, бо в ньому загроза, урочисто, бо він несе бурю, піднімається східний вітер. До мене ледь долітає майже невловимий подих. Я - остання межа, якої досягла ослаблена хвиля… Шалена радість переповнює мене: я відчув небезпеку, як дикун, що у чутті, за ледь вловимими прикметами, вгадує, що обіцяє завтрашній день; з півслова я зрозумів таємний язик пустелі, прочитав її наростаючу лють в трепетних крильцях бабки» [2, 199].

Передбачення як досвід первісного зорового випереджального відображення організується як у передчутті, так і на рівні «образного мислення», уявлення, та навіть у «широкому» смислі – візуальному осмисленні, до «цілеспрямованого характеру і усвідомлення», у візуальних схемах, мапах тощо.

Пророкування відбиває аудіальний канал перцепції та у первинному рівні випереджує аудіальні образи, які перетворюються у емотивну складову тривожності («все завмерло – не чути було ані звуку», «так буває у дні війни є хвилини тиши») або очікування радісної ситуації, у передчутті це тривожність або очікувана радість ритмічної узгодженості або неузгодження. Не випадково збільшення частоти ритму визначає піднесення, активізує перцептивне сприйняття. Ці ефекти дуже непогано використовували у всіх арміях світу - у бойових звуках флейт у давніх греків, литаврах та тулумбасах козаків, барабанному бої та маршах регулярних армій. Навпаки, заспокійливий ритм може привести у стан сну. Очікування звуку пострілу на змаганнях також є фактором вдалого старту та визначає субсенсорну, сенсомоторну та перцептивну антиципацію (користуючись термінологією Є. Суркова, див. додаток 1). Невипадковим є відображення на рівні уявлень звукової гармонії, як випередження звукової ритмічної, музичної, та навіть мовної організації. Якщо в українській етимології у пророкуванні більш рельєфно відображені уявлення та смисл гармонійної, ритмічної організації подій – року (долі), який випереджає та відображує людина, то у російській етимології у «предсказании» відображується семантична мовна організація складної антиципації уявлень та мовномисленевого рівнів.

Аудіальний канал є важливим для соціальних комунікацій. Так, за переказами одного з африканських племен, Бог при створенні мешканців континенту створив спочатку барабанщика, а лише потім мисливця та коваля. Мудрий африканський Бог розумів: плем'я виживає не стільки завдяки влучному мисливцю або спритному ковалю, скільки за допомогою барабанщика, який у хвилину небезпеки миттєво збере одноплемінників, які метушаться у хатах або розбрелися околицями. Барабан у житті африканських племен грає настільки важливу роль, що кожному народженому надають два імені – одне звичайне, мовне, а друге – спеціально для барабана. Барабанне ім'я! [3, 8].

У соціальній антиципації у православних народів значну роль грав церковний дзвін. У козацьких переказах відомо що, коли готували повстання, кобзарі настроювали музичні інструменти під дзвони Києво-Печерської лаври та розходились Україною задля звучання в «унісон» інструментів та пісень у всій країні. Коли ж необхідно було влучити у тональність краю, інструмент настроювався під центральну церкву місцевості. Випереджальне відображення було пов'язане також зі специфікою дзвонової тональності, як інтерпретації та очікування того, що сталося та передається дзвоном.

Ще менше уваги прогнозистами, окрім психологів спорту, приділяється кінестетичній антиципації, яка особливе значення має для контактних видів спорту, бойових мистецтв та фехтування. Первині емпіричні рефлекси, навики руху та реакції вдосконалюються саме за рахунок м'язової пам'яті, послідовності на упередження рухів, які організовуються у передчуття дій супротивника, або просторово-часової зміни ситуації, радості руху адекватного змінам, того, що у бойових мистецтвах відомо як таймінг – відчуття часу та ритму зіткнення супротивників та відповідна, неусвідомлена організація своїх дій. На рівні уявлень це формування образу дії у штатних та позаштатних ситуаціях, у мовномисленевому рівні - осмислена діяльність для упередження ситуацій.

Необхідно відзначити досвід навчання через кінестетичний канал сліпоглухонімих дітей у Загорському інтернаті, виведення їх на мовномисленевий рівень, та навіть на творчий рівень, закріплений захистом дисертацій. Так, Олександр Васильович Суворов, доктор філософських наук, у долі якого визначальну роль зіграли його вчитель Загорського інтернату О.І. Мещеряков та видатний філософ Є.В. Ільєнков, які організували навчання у МДУ на факультеті психології чотирьох випускників Загорського(Сергіїв Посад) інтернату. О.В. Суворов у 1996 році захистив докторську дисертацію на тему «Людяність як фактор саморозвитку особистості» [4]. Ольга Іванівна Скороходова, яка народилася 11(24).7.1914, с. Белозірка, Херсонської області, навчалася у школі-клініці для сліпоглухонімих дітей, що була організована у 1923 р. проф. Іваном Опанасовичем Соколянським у Харкові. Вона стала професійним дефектологом, кандидатом педагогічних наук, нагороджена орденом Трудового червоного знамені, є автором відомої книги «Як я сприймаю, уявляю та розумію навколишній світ» [5]. Цей канал розвитку антиципації не залишається поза увагою інформаційних технологій.

Ізраїльська фірма «Віртач» почала випуск комп’ютерної миші, яка дозволяє сліпому користуватись комп’ютером. На «спині» миші є три панелі з випуклими рухомими стрижнями, які переводять у випуклий шрифт Брайля текст з екрана монітора. Крім того, миша може синтезованим голосом повідомляти, в якій точці екрану знаходиться курсор, на який об'єкт він наведений. Система дозволяє сліпим не тільки читати з екрану, але і займатися комп'ютерною графікою і навіть грати в комп'ютерні ігри.

А в Японському космічному агентстві розроблений монітор з 3072 висувними стрижнями, що дозволяє сприймати зображення на дотик.

Щоправда, чіткість зображень знижена у порівнянні із звичайним монітором в сто разів [6].

На відміну від візуального, аудіального та навіть кінестетичного, два інших канали перцепції не стали генералізуючими, мова йде про густаторіальний (який сприймає смаки, у російській мові це «предвкушение») та ольфакторний (який сприймає запахи – «чуттям відчувати») канали. Відомо те, що, наприклад, у греко-персидській, індо-тибетській та китайській медицині діагностика багатьох захворювань відбувалась саме за цими каналами – густаторіальним (за смаком) який відчував хворий, та ольфакторним (за відчутним запахом), але часто-густо у цілісності з іншими каналами діагностики та визначення можливого стану та майбутнього лікування пацієнта.

Дослідження впливу густоторіального та ольфакторного каналів на формування первинних перцепцій, їх вплив на передчуття, уявлення та мовномисленеві антиципації ще справа майбутнього. Але можливо стверджувати те, що вони впливають на соціальну поведінку та її підсвідомий вибір як окремих людей, так і спільнот у ефектах «модного» запаху, смаку, поведінки гурманів та любителів запахів. Ці функції сприйняття переважно мають біологічно обумовлений характер сприйняття, але й і вони окультурюються та формують нові контури соціальної антиципації.

Усі, особливо генералізуючі, форми антиципації мають індивідуальне забарвлення на особистісному рівні. Значущим для особистості є розвиненість каналів перцепції та рівнів антиципації первинної емпіричної перцепції, вторинної генералізуючої перцепції - передчуття (емоційно-чуттєвого), уявлень та холістичної перцепції на мовномисленевому, спільному рівні. До того ж у людей здійснюється цілісне випереджальне відображення як єдність особистісного та суспільного на цих рівнях. Первинні емпіричні перцепції, загальні передчуття (співчуття), загальні уявлення та мовномисленеві відображення визначені також і в колективній свідомості та підсвідомому.

Дослідження випереджального відображення у феноменальному полі колективної свідомості та несвідомого особливо швидко були синтезовані у політичній науці, оскільки невизначеність єдиних орієнтирів трансформації та модернізації суспільства затребували розгалужених методів психологічних маніпуляцій у політиці. Саме вплив на часовий модус майбутнього є найбільш затребуваним у виборчій кампанії, оскільки зміни у владі люди пов’язують з можливістю покращення. Ця політтехнологічна практика реабілітувала форми передбачення у регістрах колективного несвідомого та свідомості.

Так, на думку В. Горбатенка, узагальнюючим поняттям, яке охоплює усі способи одержання інформації про майбутнє від міфології до футурології, є «передбачення». Він виділяє кілька видів передбачень - пророцтва, емпіричне, інтуїтивне і наукове передбачення. Пророцтва є найдавнішою формою передбачення, вони «ґрунтуються на містичних відомостях про майбутнє, які не доведені і не перевірені засобами логіки чи науки». Емпіричне передбачення ґрунтується на життєвому, в тому числі і політичному, досвіді, знаннях про схожі події та процеси. Зазначений різновид передбачень являє собою знання, що спирається на дані спостережень та експерименту, на чуттєвий досвід. Інтуїтивне передбачення побудоване на існуючих на рівні підсвідомості передчуттях людини щодо майбутнього. Людське сприйняття складається з двох компонентів – відчуття (відображення фізичного світу) та інтуїція (реалії поза його межами). Наукове передбачення, у видовому значенні політичного прогнозування, В. Горбатенко визначає як те, що ґрунтується на знанні закономірностей, достовірних фактів політичного життя, реальних напрямків розгортання політичного процесу, взаємодії політичних інститутів [7, 46-48].

У цьому визначенні необґрунтовано перевага віддається одному візуалізованому каналу організації перцепції як випереджального відображення, який обирається як родове поняття, замість антиципації, яка надає можливість досліджувати також інші канали перцепції та рівні відображення, хоча це є продовженням традиції досліджувати лише складні генералізуючі форми випереджаючого відображення. У подальшому визначається класифікація, яка поділяє містичні та наукові форми антиципації, до того ж додає емпіричні, які пов’язуються з чуттєвим рівнем, відображення фізичного світу та інтуїція «поза його межами». Така класифікація має право на існування як спроба відокремлення науки від містики, емпірії від інтуїції та теорії (яка ґрунтується на знанні закономірностей).

Але ця класифікація відображує шляхи дослідження на відміну від псевдонаукового напряму містики, але не відображує послідовність, етапність та механізми випереджального відображення та значно звужує предмет дослідження антиципації. При цьому ми відрізняємо форми антиципації від маніпуляції свідомістю та підсвідомим, як форм шахрайства, що лише прикриваються формами антиципації.

Прогнозування як науково обґрунтовані припущення про майбутнє дійсно є вищим рівнем організації різних рівнів антиципації у цілісності отримання та використання знання у напрямку досягнення цілі. Цілепокладання узгоджує умови оточуючого середовища, потреби,

інтереси, мотиви, надії, сподівання, переконання, цілі, досвід та результативні зворотні зв'язки у єдину пізнавальну та перетворюючу діяльність.

До того ж діяльність у модусі випереджального відображення є холістичною, цілісною генералізацією суб'єкта у суспільстві, у його розвитку. З діяльнісним випереджальним відображенням, яке відбувається на мовномисленевому рівні антиципації, щільно пов'язана образна антиципація, організація випереджальної активності на рівні уявлень. На образному випереджальному відображенні ґрунтується діяльнісна генералізація модусу майбутнього, оскільки діяльність завжди пов'язана з єдністю процедур аналізу та синтезу, цілеорієнтованої декомпозиції ситуації та результативної композиції дій. З образу, який визначається основними якостями - предметності, цілісності константності та узагальненості, починається усвідомлення та логічне конструювання діяльності, під час якої іноді не враховуються суттєві зв'язки та якась частина цілісного образу не усвідомлюється.

Усвідомлення образу доповнюється інтуїцією. Ці процеси обґрунтовано доводяться сінергетичними дослідженнями С. Курдюмова та О. Князевою. На їхню думку самодобудова покладена в основу роботи творчої інтуїції, осяяння, інсайту. Відбувається заповнення відсутніх ланок, «перекидання мостів», самодобудування цілісного образу. Думки раптом знаходять структуру і ясність. Інтуїція завжди холістична (це цілісне схоплювання) на відміну від логіки, яка аналітична [8, 110-122].

На цей процес логічного конструювання звертав увагу ще В. Лісічкін, визначаючи наукове передбачення як спосіб наукового пізнання. «Наукове передбачення - форма конструктивної діяльності мозку, спрямованої на відтворення картини емпірично неспостережуваного явища...; має в якості свого змісту інформаційну модель майбутніх подій і може виступати як спосіб наукового пізнання» [9, 86-87]. У цьому визначенні відбивається психічна основа - конструктивна діяльність мозку; результуюча спрямованість відображення «картини емпірично неспостережуваного явища»; продуктивна складова – «модель майбутніх подій»; та ідентифікаційна видова ознака – «спосіб наукового пізнання».

І. Бестужев-Лада також визначає прогнозування як одну з форм випереджального пізнання. Прогнозування розуміється як «спеціальне наукове дослідження, предметом якого виступають перспективи розвитку явища». На відміну від інших форм випереджального відображення, прогнозування має цілеспрямований характер, при цьому свідомо ставиться мета одержання прогнозу, досліджуються або підбираються підстави для його побудови, іноді визначається форма, в якій має бути

одержаний прогноз. Це може бути прогностичний умовивід, образ майбутнього у вигляді моделі, план майбутнього, гіпотеза та інше [10, 8].

У цьому діяльнісному визначенні прогнозування відбувається уточнення та розширення ідентифікаційних ознак. Замість визначення психічної основи вводиться процесуальна ознака - прогнозування є «спеціальним науковим дослідженням». Результуюча спрямованість відображення, її предметність, визначена як «перспектива розвитку явища», замість «картини емпірично неспостережуваного явища». Необхідно підкреслити, що наукове прогнозування безпосередньо пов'язане з візуалізаційною основою, організацією та логічно-цільовою генералізацією випереджуючого відображення. Продуктивна складова також дещо змінюється з «моделі майбутніх подій» до різноманітності у єдності форми та змісту відображення – «прогностичний умовивід, образ майбутнього у вигляді моделі, плану майбутнього, гіпотези та інше».

Л. Регуш продовжує традицію дослідження прогнозування як одного з видів людської діяльності, у котрій знання про майбутнє становить «основний продукт» пізнавальної прогностичної діяльності, а її мета - одержання прогнозу. Вона виділяє ті ознаки, які становлять її сутність як пізнавальної психічної діяльності. По-перше, прогнозування розуміється як «процес дослідження», «аналіз», «сторона пізнавальної діяльності» та є пізнавальною діяльністю людини. По-друге, прогнозування приводить до знання майбутнього за певних умов. До останнього відносяться: а) створення підстав прогнозування (знань про минуле та механізми дії об'єктивних процесів); перетворення підстав відносно майбутнього (моделювання об'єкту прогнозування у нових умовах) і співвіднесення їх з конкретними даними про прогнозований об'єкт (облік поточної інформації, умов прояву закономірностей і т.п.); б) форма одержання знань про майбутнє («поняття», «образ», «припущення», «дедукція висловлень» та інше). По-третє, результат пізнавальної прогностичної діяльності має специфіку: відображення майбутнього з урахуванням імовірності його настання й різної часової перспективи. За ціллю побудови прогнозу виділяють прогнозування пошукове, при цьому в прогнозі описується новий (майбутній) стан об'єкта, і нормативне, при якому прогнозується процес досягнення заданого кінцевого стану [1, 17-18].

До цих ознак, на наш погляд, необхідно додати ще одну. По-четверте, прогностична діяльність є цілеорієнтацією суб'єктів на вибір та здійснення визначених альтернатив розвитку, її результатом є дійсність обраних альтернатив у полі можливостей та необхідності.

Діяльнісний смисл прогнозування поступово став визначатися не тільки як цілепокладання суб'єкта, але й і як пізнавальний та діяльнісний інструментарій, який може передаватися та тиражуватися у суспільстві, та навіть в цілісній сукупності соціальних технологій визначати соціально-технологічний уклад.

Так, В. Подшивалкіна прогнозування розглядає в контексті проблеми розробки і впровадження соціальних технологій, як важливий фундамент для пошуку нових моделей соціальних технологій, який визначає ступінь і рівень цілеспрямованих змін, є важливим компонентом процесу контролю за впровадженням і функціонуванням соціальної технології й включений у діагностичну соціальну технологію [11, 238-254]. До того ж В. Патрушев у своїй класифікації соціальних технологій прогнозування розглядає за критерієм «метод соціальних технологій» першим поряд з моделюванням, проектуванням, плануванням, соціальним контролем, соціодіагностикою [12].

Соціально-технологічний зміст визначає смисл того як ефективна діяльність від новації стає інновацією, у переданому досвіді іншим суб'єктам та зберігається у соціокультурному просторі суспільства, як наукова та практична традиція, які у свою чергу, розвиваються разом з соціальними процесами та виводять на новий рівень соціальні технології. Соціальні технології відображують процеси об'єктивації та інституціалізації результативної діяльності. Соціальне прогнозування у цьому контексті визначається як ідентифікатор майбутнього соціальних технологій, у вирішенні нагальних та перспективних проблем суспільства надає варіанти та альтернативи розвитку, визначає часовий інтервал зміни соціального простору та суспільних відносин.

При цьому доречним є застосування методологічного концепту Ф. Василюка «методологічної надії», «уповання». На нашу думку, цей концепт відбиває випереджальне відображення на метарівні досліджень. Цей автор стверджує те, що психотерапія не може «залишатись антропологічно безтурботною та не помічати, яку потужну енергію вона розв'язує, розкриваючи черговий «архетип» та випускаючи джинів, що зачекались, у душевний та соціальний простір. Вже не достатньо прикриття безвідповідальності виправданнями, ані у новітнього постмодернізму (для якого будь-яка філософська і аксіологічна ідентичність – смішний анахронізм), ані застарілого позитивізму («ми виходимо лише з фактів та відповідаємо за точність процедур»), ані загального прагматизму («наш закон – користь для замовника»), ані медичного («заради позбавлення від симптомів всі засобі виправдані»).

Саме ці виправдання часто-густо надають можливість вченим приховуватись від власних рішень та відповідальності за поняттям «соціальних технологій» в цілому, а не тільки психотерапії. Прогнозування в цьому не є винятком. Психотерапія є лише яскравим прикладом зміщення уповання майбутнього у результаті взаємодії психотерапевта, суб'єкта впливу, та клієнта, суб'єкта, який очікує вплив.

Ф. Василюк досліджує історію психотерапевтичних уповань з філософсько-антропологічного боку. Дофрейдистський етап уповання був пов'язаний з ефектом навіювання, гіпнотичного впливу лікаря (суб'єкта) на поведінку пацієнта (об'єкта впливу). За З.Фрейдом основний психотерапевтичний ефект є усвідомлення - пацієнту повертається людське право бути суб'єктом, відкривається «Свобода свідомості». Відкриття «Свободи волі» здійснюється Джекобом Морено у ефекті спонтанності, також досліджується усвідомлена воля і свавілля. Пацієнт звільнюється від другого типу рабства сугестивного лікування - рабства чужої волі. Наступний крок зробила гуманістична психотерапія, індиректівної, клієнт-центрованої, особистісно-центрованої терапії Карла Роджерса. Психотерапевти сподіваються на «переживання пацієнта», на той внутрішній процес, який складається з емоцій людини, його розуму, уявлень, волі, та охоплює як душевні, так і тілесні функції. Це вже ствердження суб'єкт - суб'єктного значення психотерапії. Цей підхід розвивається і у теорії комунікацій, яка ґрунтується на методології Грегорі Бейтсона, і у лінгвістичному психоаналізі Жака Лакана, та стверджує діалогічність комунікацій суб'єкт - суб'єктного характеру психотерапевта – пацієнта, як особистостей. Але, як відмічає Ф. Василюк, навіть у діалогічній парадигмі уповання розтягується на різні полюси. На полюсі пацієнта очікується внутрішній діалог, який організується, вдосконалюється, стимулюється. На іншому полюсі адепти нейролінгвістичного програмування, уповання перетягується на граничну віру у технологію, нівелюючи дві особистості - терапевта та пацієнта. Надія покладається на операціональні інструкції, а вади визначаються невмінням психотерапевта та девіацією клієнта [13, 21-55].

Цей аналіз Ф. Василюка у загальних тенденціях співпадає з аналізом В. Стьопіна про розвиток трьох історичних типів наукової раціональності класичної (в її двох станах – дисциплінарному та дисциплінарно-організованому), некласичної і постнекласичної науки, з відповідними глобальними науковими революціями в історії техногенної цивілізації. Кожний етап характеризується особливим станом наукової діяльності, яка спрямована на постійне зростання об'єктивно-істинного знання у відносинах «суб'єкт – засоби – об'єкт». До складу розуміння суб'єкта

входять ціннісно-цільові структури діяльності, знання, навички застосування методів та засобів.

Класичний тип наукової раціональності, який центрує увагу на об'єкті, прагне у теоретичному обґрунтуванні та описі елімінувати все, що стосується суб'єкта, засобів і операцій його діяльності. Цілі та цінності науки, які визначають стратегії дослідження та засоби фрагментації світу, на цьому етапі, як і на всіх інших, детерміновані домінуючими у культурі світоглядними установками і ціннісними орієнтаціями. Але класична наука не осмислює ці детермінації. (Суб'єкт – Засоби –{Об'єкт}).

Некласичний тип раціональності враховує зв'язки між знаннями про об'єкт та характер засобів та операцій діяльності. Експлікація цих зв'язків розглядається як умова об'єктивно-істинного опису та розуміння світу. Але зв'язки між внутрішньо-науковими і соціальними цінностями і цілями, як і раніше, не є предметом наукової рефлексії, хоча вони імпліцитно визначають характер знання (визначають, що і яким чином ми виокремлюємо і розуміємо у світі). (Суб'єкт – {Засоби–Об'єкт}).

Постнекласичний тип наукової раціональності поширює поле рефлексії відносно діяльності. Він враховує співвіднесеність отриманих знань про об'єкт не тільки з особливостями засобів та операцій діяльності, але й з ціннісно-цільовими структурами. До того ж експлікується зв'язок внутрішньо-наукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями і цілями. ({Суб'єкт – Засоби –Об'єкт}). Кожний новий тип наукової раціональності характеризується особливими, саме йому притаманними основами науки, які дозволяють виокремлювати у світі і досліджувати відповідні типи системних об'єктів (прості, складні, та ті, що саморозвиваються, системи). Наступний етап не спрощено знищує попередній, а між цими етапами є спадковість [14, 633-635].

Постмодерне руйнування модальності суб'єкт – об'єкт залишає з цієї тріади лише засоби, нехтуючи як суб'єктними цінностями, так і об'єктивними умовами та процесами. Як НЛП у психотерапії, так і соціальні технології, вирвані з контексту діяльнісного підходу, формують технологічне рабство суб'єктів та обґрунтовують об'єктивоване інструментальне свавілля над об'єктивними законами та закономірностями.

У прогнозуванні діяльнісна модальність суб'єкт – діалогічність (комунікації) суб'єкт – засоби (технології) – об'єкт щільно поєднана з часовою модальністю суб'єктного часу – соціального часу (тривалості суспільних та спільнотних подій) – об'єктного часу (тривалості об'єктної системи – системний час). А тому виокремлення засобів поза діяльнісної тріади суб'єкт - суб'єкт - об'єкт може відображувати процеси об'єктивації

та інституціалізації практично орієнтованих знань, але слугує дегуманізації діяльності, формуванню «технологічного рабства», у запереченні права людини бути суб'єктом, але залишаючи їй права поведінкової активності, соціокультурних практик актора, замість діяльності суб'єкта. Тому у діяльнісному визначенні прогнозування залишається місце творчості, самобутній організації та генералізації свого майбутнього.

Л. Регуш визначає за підставами класифікації такі види випереджального відображення (антиципації): за ступенем усвідомленості – усвідомлена, неусвідомлена; за формою існування – випереджальні: реакції, дії, образи, умовиводи, плани, гіпотези, наслідки; за основами – наукова, емпірична; за рівнем психічного відображення – субсенсорна, сенсорна, перцептивна, уявлень, мовномисленева, особистісна (останній рівень вона додала до класифікації Є. Суркова); за поєднанням вказаних видів – передчуття, пророкування, передвгадування, передбачення, прогнозування [1, 25].

Узагальнююча класифікація Л. Регуш потребує уточнення не за класифікаційними критеріями, але за рівнями та механізмами узгодження цілісності антиципації людини, в якій всі рівні антиципації поєднуються у холістичній повноті буття. У різних ситуація може бути домінування того або іншого рівня антиципації, або людська здатність до різних видів антиципації як правило є індивідуальною.

На основі проведеного дослідження можливо уточнити види випереджального відображення у взаємозв'язку з іншими у єдиних механізмах антиципаторної активності.

Первісно антиципація обумовлена біогенетичними процесами розвитку, у здійсненні процесів біофізичного, рефлекторного (у тому числі і випереджального) відображення. Випереджальне відображення здійснюється у емпіричних каналах перцепції – у візуальному каналі на основі зору, як передбачення; - у аудіальному каналі на основі слуху та мовлення, як пророкування; - у кінестетичному каналі на основі тактильності та руху як упередження; - у густоторіальному каналі на основі смаку як напередсмакування (рос. предвкушение); - у ольфакторному каналі на основі запаху - чуття (рос. – чутье).

Первісна емпірична антиципація у подальшому обумовлює емоційно-чуттєву визначеність, спостережливість як основу прогнозування. Емоційно-чуттєва антиципація, передчуття, за своєю суттю, є співвідношення узгодженого рефлекторного відображення з мірою життя неусвідомленого у біосоціальній поведінці. Єдність генотипових та фенотипових передоптимізму та передпесимізму у спадковості та навчені

досліджував 25 років Мартін Зелігман. За класифікацією Є. Суркова це є рівень перцепції, хоча він акцентував увагу на кінестетичному та візуальному каналах сприйняття. До того ж у практиках бойових мистецтв та формування психосоматичної поведінки, як адекватного сприйняття ситуації, емоційна (соціально обумовлена чуттєвість) складова розглядається як «хвилі на дзеркалі озера, яке відображує світло місяця». Тобто, емоційна складова розглядається як перешкода адекватного відображення, як мовномисленевий рівень відображення.

Передчуття як емоційно-чуттєва антиципація розглядається у психосоматичних східних практиках у єдності образу, уявленої визначеності антиципації. Передвгадування як образна антиципація визначає соціокультурну поведінку, неусвідомлену активність, яка заснована на соціокультурних нормах та цінностях, та визначається як окультурена поведінка у єдності психосоматичного відображення біосоціальної міри життя. Об'єктивація соціокультурної поведінки у суспільстві відбувається у культурних практиках. Цей процес відповідає рівню уявлень антиципації за класифікацією Є. Суркова.

Емоційно-чуттєва та образна визначеності антиципації мають організуючий характер та відображують біосоціальну міру життя як цілісність, неаналітичність сприйняття та неусвідомленої поведінки, але обмеженої соціокультурними цінностями, окультуреної, засвоєної поведінки, яка є спонтанною для людини. Окультурена спонтанність засвоюється в результаті культурних практик, у яких з малку людина живе та діє. Звідси і антиципація у соціокультурній поведінці у цілісності образного сприйняття ситуації та часу.

Мовномисленевий рівень антиципації визначає цілепокладання – діяльність, усвідомлену, цілеорієнтовану активність людини, у якій вона погоджує суспільні вимоги, особистісні потреби та інтереси. У діяльності відбувається самобутність та самореалізація людини. Об'єктивація та суспільне наслідування діяльності відбувається у соціальних технологіях та її результатах. Аналітичність діяльності як людська селективність та вибірковість у цілепокладанні потребує самодобудови інтуїцією до цілісності, узгодженості у повноті буття. Ці процеси відбуваються та обумовлюються у мовномисленевій визначеності антиципації, у відображенні соціальної міри життя людини як цілісності за класифікацією Є.Суркова на мовномисленевому рівні антиципації. Діяльнісний рівень антиципації – прогнозування - визначає генералізуючу спрямованість антиципації як відображення творчості та самореалізації.

Повнота буття людини як біосоціальної сутності вимагає узгодження суб'єктності та інтерсуб'єктності, єдності особистісного та суспільного;

почуттів, образів, смисла та інтуїції; рефлекторної і соціокультурної поведінки, та діяльності; об'єктивованих соціальних технологій та практик; біофізичного, біосоціального та соціального рівнів цілого. Людина як цілісність узгоджує свою самобутність та самостійність зі своєю приналежністю до референтних груп та масштабних спільнот у цілісності суспільства. Це є метарівень антиципації, який визначає цілісність людини у цілісності людства, у всеєдності людей у часовій модальності майбутнього.

Література

1. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.
2. Сент-Экзюпери А. Южный почтовый. Ночной полет. Планета людей. Военный летчик. Маленький принц. Цитадель. – М.: НФ «Пушкинская библиотека», АСТ, 2004. – 893 с.
3. Зверенцев А.В. Коммуникационный менеджмент. Рабочая книга для менеджера PR. – СПб.: Союз, 1997. – 288 с.
4. Суворов А. В. Слепоглухой в мире зрячеслышащих. – М. : ИПТК "Логос", 1996. – 117 с.
5. Скороходова О.И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир. – М.: Педагогика, 1972. – 448 с.
6. Компьютеры для слепых //Бюро иностранной научно-технической информации. – №11. – ноябрь 2001. //http://www.nkj.ru/archive/articles/7343/?phrase_id=4435012.
7. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.
8. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Интуиция как самодостраивание // Вопросы философии. – 1994. – № 2. – С. 110-122.
9. Лисичкин В.А. Теория и практика прогностики. Методол. аспекты. –М.: Наука, 1972. – 224 с.
10. Рабочая книга по прогнозированию / Бестужев-Лада И.В. (отв. ред.), Саркисян С.А., Минаев Э.С. – М.: Мысль, 1982. – 430 с.
11. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики. – Кишинев: Центральная типография, 1997. – 352 с.
12. Патрушев В.И. Введение в теорию социальных технологий. – М.: ИКАР, 1998. – 200 с.
13. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологи. – М.: МГПУ, Смысл, 2003. – 240 с.
14. Степин В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
15. Сурков Е.Н. Процессы антиципации и их организация в деятельности человека. /Диссертация доктора психол. наук. – Л., 1985. – 425 с.

Додаток 1. Антиципація на різних рівнях психічного віддзеркалення (Є.М. Сурков,1985 [15])

Рівень	Клас вирішуваних завдань	Основні критерії	Вирішуючий ефект антиципації
Субсенсорний	Тонічні і позотонічні реакції, що не усвідомлюються людиною. Утримання рівноваги (на неусвідомлюваному рівні). "Компенсаторні реакції" при раптовій втраті рівноваги. Ідеомоторні акти	Стабілізація пози «вирівнювання» стійкості перед початком дії. Потенційна і актуальна готовність до реалізації моторних програм різного рівня побудови ще до їх реального виконання	Оптимізація тонусу м'язів забезпечення стійкості і рівноваги. Ефекти по забезпеченню умов для відновлення, відновлення, закріплення завченої дії (формування навику).
Сенсомоторний	Прості сенсомоторні реакції, реакції вибору, РДО, *зорово-моторне* стеження	Своєчасність реагування управління рухами в заданому інтервалі часу, темпі, ритмі	Ефект своєчасності реакцій. Скорочення латентного періоду. Ефект очікування. Ефект мінімізації просторової і тимчасової помилки. Точність відтворення тимчасових інтервалів.
Перцептивний	*Окомірні* завдання в плані визначення відстаней, швидкостей, прискорень рухомих об'єктів. Вибір найкоротшого маршруту руху. Маскування своїх дій .	Точність розпізнавання і визначення потрібної відстані (дистанції) і швидкості руху. Мінімізація шляху за часом. Ухилення від небезпечних зіткнень і ударів. Своєчасне перемикання на черговий рух або завдання дії.	Ефект своєчасності і точності рухів у просторі та часі . Ефект переваги у виборі маршруту з множини інших. Деякі ефекти переваги в пошуку маршрутів руху і перевірки перцептивних гіпотез .
Уявлень	Подолання бар'єру швидкості. «Панорамне» бачення.	Збереження в пам'яті і актуалізація «карти місцевості» і «карти шляху».	Ефект збереження надійності дії. Своєчасність і плановість виконання дій (координованість). Виграш у просторі та часі: звільнення від опіки партнера або супротивника. Ефект панорамного передбачення.
Мовномисленевий	Вирішення завдань проблемного типу. Планування дії. Попередження тактичної дії партнера (супротивника) в часі і просторі. Завдання управління рефлексії. Планування і організація колективних дій.	Вирішення завдань нестандартним способом з урахуванням несподіванок, з урахуванням сильних і слабких ланок підготовки партнера (або супротивника). Нав'язування супротивникові незручного для нього темпу дій. Створення умов для повідомлення супротивника помилкової інформації про наміри власних і партнерів.	Ефект попереджуючого планування. Ефект інсайта. Ефект імовірнісного прогнозування. Ефект розгадування задуму. Ефект групової координації дій з попередженням дій супротивника. Ефект прогностичного розуміння (розгадування) готовності супротивника до поєдинку. Ефект самоконтролю рефлексії за успішністю реалізації тактичного задуму і успішністю планування.

Додаток 2. Рівні випереджальної активності (М. Лепський, 2010)

Біофізичний рефлекторний	Біосоціальний організуючий	Соціальний генералізуючий		Соціальний метарівень, холістичний (цілісності) рівень
Емпіричні канали перцепції Візуальний канал – передбачення на основі зору; Аудіальний канал - пророкування на основі слуху та мови; Кінестетичний канал – упередження на основі тактильності та руху; Густоторіальний канал – передсмакування (рос. предвкушение); Ольфакторний канал – на основі чуття.	Емоційно-чуттєва визначеність – передчуття; Визначає біосоціальну поведінку (неусвідомлена)	Образна, уявленева визначеність – передвгадування Визначає соціокультурну поведінку (неусвідомлена, заснована на соціокультурних нормах та цінностях) Об'єктивація відбувається у культурних практиках	Мовномисленева визначеність цілепокладання – прогнозування. Самодобудовується інтуїцією у творчому осяянні, інсайті. Визначає діяльність (усвідомлена) Об'єктивація здійснюється у соціальних технологіях та результатах діяльності	Узгодження суб'єктного та інтерсуб'єктного рівнів; особистості-суспільства; людини-людства. Єдність: почуттів, образів, смислу та інтуїції; соціокультурної поведінки та діяльності; соціальних технологій та практик; біофізичного, біосоціального і соціального рівнів.
Субсенсорний та сенсорний рівень за класифікацією Є. Суркова	Рівень перцепції за класифікацією Є. Суркова	Рівень уявлень за класифікацією Є. Суркова	Мовномисленевий рівень за класифікацією Є. Суркова	

Лепский М. Прогнозирование как деятельность и социальная технология

В статье исследуется родовое понятие «антиципация», виды антиципации и особенности прогнозирования. Прогнозирование исследуется как деятельность, которая объективируется в социальных технологиях, раскрывается целостность процесса опережающего отражения у человека.

Ключевые слова: *антиципация, прогнозирование, социальная технология, деятельность, опережающее отражение.*

Lepskiy M.A. Forecasting as an activity and social technology

This article studies the generic term "anticipation", the types of anticipation and forecasting features. Forecasting is investigated as an activity which is objectified in social technologies, revealed the integrity of the process of anticipatory reflection of a person.

Keywords: *anticipation, forecasting, social technology, activity, anticipatory reflection.*